

TRIP ACTIVITY OF THE GALICIAN GYMNASTIC SOCIETIES „SOKOL” (IN LVIV AND CRACOW) BEFORE THE WORLD WAR I AS AN EXAMPLE OF CULTURAL TOURISM

Agnieszka HUZARSKA

Faculty of Physical Education, University of Rzeszow, Rzeszow, Poland

---

Key words:

- history,
- forms of tourism,
- cultural tourism,
- Polish Gymnastic Society “Sokol”

Abstract:

The aim of the article is to verify whether tourism activity, which constituted an essential element of “Sokol” Society activities at the turn of the XIX and XX centuries, can be regarded as cultural tourism. The author has analyzed source materials and study papers referring to different forms of tourism as well as tourists’ reasons for travelling and made an attempt to show if they correspond to contemporary definitions of cultural tourism. The analysis was based on the “Sokol” units in Lviv and Cracow, the most important “Sokol” units in Galicia.

The members of a Polish Gymnastic Society “Sokol” (PGS „Sokol”) which for the very first time appeared on the Polish Lands during the period of annexations (the first unit was formed in 1867) acknowledged education in the national spirit of morally and physically healthy young generation of Poles as the highest social value and as their mission. Comprehensive development of the Polish society was treated as a means to achieve higher national aims rather than an aim as an end in itself. As the activity of PGS “Sokol” was becoming more and more widespread, the concept of a “Sokol idea” was adopted. It was understood as a tool designed to prepare the society for fighting for native traditions and national values preservation as well as regaining freedom and sovereignty of Poland as the final target. Tourism was one of the tools in realization of the “Sokol” idea apart from propagating physical exercises¹.

The objective of this study is to examine whether tourism comprising one of the activity elements of the Polish Gymnastic Societies “Sokol” at the turn of 19th and 20th century may be treated as cultural tourism. Making analysis of source materials and compilations concerning forms of tourism and motives that inspired organisation of trips, an attempt to depict to what extent they corresponded to the modern-day definitions of the cultural tourism was taken. The focus is directed on two the most important Galician “Sokol” units existing in Lviv and Cracow.

* * *

Cultural tourism is treated as one of the oldest (if not the oldest one, in fact) type of tourism. A contemporary definition of this type of tourism specifies it as “travelling undertaken principally due to cultural motivation such as study tours connected with exhibitions, cultural tours, trips organized to participate in festivals and other cultural events, visiting places and monuments, expeditions to get familiar with nature, folklore and art as

---

¹ Małolepszy E., Pawluczuk Z. *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867 – 1997*. WSP, Częstochowa, 2001, p. 13.

well as, pilgrimages”². Another definition states that “it is primarily, visiting places of great touristic and historic values constituting cultural heritage of human beings. Therefore, it is sightseeing the monuments of architecture, archaeological sites, places connected with famous people, art exhibitions, art galleries etc.”³. Still, a different definition determines the cultural tourism as „all those group or individual tourist nature trips in which the encounter of the trip participants with objects, events and other virtues of high or popular culture or the fact of enriching their knowledge on the surrounding world organised by a human being is the main part of the trip programme or determine a conclusive argument for an individual decision on undertaking or participating in it”⁴. The scope of the cultural tourism concept comprises both group tours (which in general are organized and conducted according to a fixed programme) and individual trips the participants of which quite often not earlier than being at a particular place, decide spontaneously on sightseeing particular objects or participating in a cultural event.

In many cases, tourist trips are focused on sightseeing places of cultural heritage, getting acquainted with material culture of a given place or region or on broadening the knowledge, and therefore they fulfil indispensable conditions to be qualified as cultural tours. Whilst, many such trips of non-specified in advance programme turn out to be cultural tours not until “post factum”, when one can admit that the trip finally “made” as planned according to its aims included numerous cultural elements which were even predominant.

There are three main types distinguished in the cultural tourism. Each of them recognizes certain types:

1. high culture tourism (including cultural heritage tourism, museum tourism , literary tourism, events tourism of high culture),
2. educational tourism (including study tours, thematic routes, language travels and seminar tours),
3. popular cultural tourism (including the most popular urban tourism, cultural rural tourism, ethnic tourism, military heritage tourism, industrial and technical heritage tourism, living history tourism, popular culture events tourism, nature-based and culture tourism, exotic tourism, religious and pilgrimage tourism, gastronomic tourism, hobby tourism, regional tourism).

Many trips classified as the cultural tourism present also a mixed nature with elements characteristic for its particular types⁵.

Tourism of the 19th century as a brand new and undefined yet phenomenon was comprehended in different terms. At the very beginning, it was called a trip activity and it emerged under such a name in the activity of the Polish Gymnastic Society “Sokol”⁶. As early as in the first “Sokol” statue in Lviv issued in 1867, a “trip movement” was described as one of the basis for creation of the “Sokol” idea⁷. Trips were of significant importance in the programmes of the Galician units’ activity. There were even attempts to place them higher in

---

² This is the definition formed by World Tourism Organization (WTO) in 1985, and used by: Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa – wokół definicji*. „Turystyka kulturowa” No 1/2008, p. 7.

³ Marczak M. *Rodzaje turystyki*. [in:] Szwichenberg A. (ed.) *Podstawy turystyki*. Politechnika Koszalińska, Koszalin, 2000, p. 47.

⁴ Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. GWSHM Milenium, Gniezno, 2008, p. 31.

⁵ Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. GWSHM Milenium, Gniezno, 2008, p. 52.

⁶ Orlewicz-Musiał M. *Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokol” w Galicji do wybuchu I wojny światowej (1867-1914)*. [in:] Zaborniak S., Obodyński M. (ed.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008, p. 85

⁷ Wolańczyk M. *Macierz Sokola w 60-letnim rozwoju*. Lwów 1927, p. 35.

a hierarchy of importance above gymnastics “as more corresponding to the “Sokol” idea⁸. As emphasized, among others by Z. Pawluczuk, “Sokol” Society was a trend-setter of tourism popularization”⁹.

The first unit of the Gymnastic Society on the Polish Land in Lviv organized trips as early as in 1867. In the very beginning they were of the so called “may-day” nature organized as trips to places located near Lviv and connected with exercises in the fresh air. The first trip organised under the name of “Sokol” took place on May 30th and its programme included Gródek, Czerlany and Lubień with participation of almost 500 people. The next trip to Stare Sioło took place in June, in July there was a trip to Cracow and Wieliczka and a walking tour via Czartowska skała (post-volcanic hill) to Winniki. In August there was another trip to Cracow. During the trip some of the participants departed for Vienna whilst the remaining participants visited the Tatra Mountains under the leadership of (Jan) Dobrzański. Later, in September, a trip to Żółkiew was organized to participate in the consecration ceremony of a church holding so many precious mementos”¹⁰. The August trip was described by M. Wolańczyk in the following words: “(...) further distance trip to Cracow is connected with tourism – here Mr. Dobrzański himself leads the participants to the Tatra Mountains giving them not only this beautiful and wise sport but also the opportunity to get acquainted with our mountains”¹¹. In 1868 further trips were organized: to Przemyśl in June, to Poznań and Cracow in July and to Podhorce in August. Jan Dobrzański, the Director of the Lviv Society was the initiator and the manager of those trips.

Over time the trips organised by the Lviv “Sokol” unit were described as “less frequent and attended by a smaller number of participants” however, they were introduced as a constant element of the activity programme. Information found, for example, in the monthly newspaper “Przewodnik Gimnastyczny »Sokol«” dated as of 1883 can serve as an illustration of this fact: “During recent years active members of the Gymnastic Society “Sokol” organised trips with greater or smaller number of participants initially to places in the vicinity of Lviv (Janów, Żółkiew, Czerlany, Lubień) whilst, later to further distant places. (...) The participants of this trip organised, in the present year on June 29th, 30th and July 1st, a trip of a greater scale of eight people. The aim of the trip was to get familiar with the neighbourhood of Borysław and Urycz places, to sightsee Korczynna and the most importantly Paraszka Mountains”¹². The members of Lviv “Sokol” also participated in a trip organised by Czech “Sokol” Society to Cracow and Wieliczka. It took place on August 17th- 19th 1884. “The sight of 800 Czech “Sokol” members in their “Sokol-like” outfit with a number of banners, strutting with military discipline towards Wawel and Kopiec Kościuszki (Kosciuszko Mound) to worship the ashes of our heroes made an outstanding impression on the participants”¹³.

A distinct form of trips organised by Lviv “Sokol” unit were trips to ceremonies called national celebrations “It is a sacred obligation of “Sokol” to mark at every opportunity and occasion that “Sokol” is a national society to the core and takes active part, with the entire

---

⁸ Rut J. *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol” w Rzeszowie na polu turystyki pieszej i rowerowej w latach 1886-1914*. [in:] Cynarski W., Obodyński K., Mirkiewicz M. (ed.) *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol” w Polsce w 135 rocznicę powstania*. PTNKF, Rzeszów 2002, p. 108

⁹ Pawluczuk Z. *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokol” – prekursor turystyki masowej i usportowionej*. [in:] Zaborniak S., Obodyński M. (ed.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokol” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008, p. 159.

¹⁰ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. TG „Sokol”, Lwów 1892, p. 22.

¹¹ Wolańczyk M. *Macierz Sokola w 60-letnim rozwoju*. Lwów 1927, p. 35.

¹² „Przewodnik Gimnastyczny »Sokol«” 1983, no 8, p. 261.

¹³ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. TG „Sokol”, Lwów 1892, p. 45.

nation, in the country's mourning and joyful ceremonies"¹⁴. On July 14th, 1868 "Sokol" organised a trip to Cracow to participate in the ceremony of transferring Kazimierz the Great's body. Hundreds of non-members of the Society joined this trip. In 1887 the representatives of Lviv "Sokol" departed for ceremony of bringing the body of Józef Ignacy Kraszewski to Cracow and in 1890 they took part in the ceremony of laying ashes of Adam Mickiewicz to rest on the Wawel Castle. The delegation from Lviv constituted a part of a group of 128 representatives coming from almost all "Sokol" units from the Galicia and the Grand Duchy of Posen territory¹⁵.

During '70s and '80s of the 19th century the "Sokol" trip movement was dominated by trips out of town, meetings at friendly units, visiting national memorial sites and trips to national ceremonies (significant for the Polish culture). Additionally, first organised mountain trips and cycling tours occurred after the year of 1893.

Since 1884, when the units of the PGS "Sokol" began to form outside Lviv, the tourism started to gain its followers in other cities. Cracow "Sokol" unit established on February 23rd 1885 was undoubtedly in the lead of promoting tourism.

During the very first years of this activity, representatives of Cracow "Sokol" organized mainly walking tours and trips connected with national ceremonies similarly as in Lviv. In 1895 Cracow "Sokol" formed a cycling team which, apart from teaching how to ride bicycles and later sports bicycle-riding, organised numerous cycling tours. On average, they were organised to different places starting from those located near Cracow to those located abroad several times a year¹⁶.

Representatives of Cracow "Sokol" made a great deal of endeavour to give tourism original character, probably trying to encourage and attract the greatest number of possible participants to it. Therefore, they tried to promote and practice "gymnastic trips". Their programme had to include elements of physical exercises. That type of trips was described on the pages of "Przegląd Gimnastyczny" by means of the following words: "it is not a walk of strollers, not a 'may-day' trip music and a fleet of restaurants and pubs etc. No! (...). Such a trip would be therefore some kind of connection of a stroll and a march with exercises in the fresh air, without appliances, it would make new friendships and foster social life and it would be an opportunity to exchange thoughts based on mutual impressions and adventures. Each time facing further distance one would use railway not to waste time and strength on marching along a dusty roadway in order to reach the most beautiful and the healthiest region"¹⁷. Giving as an example the activity of the Association of German Gymnastic Society, one attempted to make the trips organisation have a sports character. A number of trips organised by particular units of the Gymnastic Society "Sokol" were supposed to be an element of a competition¹⁸. It happened however, that tourism was described as a "trip sport" in the "Sokol" press, yet that idea completely failed to be adopted.

Mountain trips in Cracow "Sokol" were the form of tourism most strongly advertised. They were organised by one of the scouts and a great climber at the same time, Michał Kirkor. On the initiative of Cracow "Sokol" the first walking tour to the Tatra Mountains took place during the days of June 29th and July 1st 1900. Participants in the number of 34 people were divided into four smaller groups and they covered the distance from Zakopane to

---

¹⁴ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. TG „Sokół”, Lwów 1892, p. 54.

¹⁵ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. TG „Sokół”, Lwów 1892, p. 24, 54-55.

¹⁶ Michalski Cz. *120 lat działalności Krakowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*. „Konspekt” 2005, no 4.

¹⁷ Kubalski E. *Wycieczki gimnastyczne*. „Przegląd Gimnastyczny” 1899, no 6, p. 95.

¹⁸ „Przegląd Gimnastyczny” 1900, no 5, p. 108.

Morskie Oko Lake under the supervision of M. Kirkor and Z. Balicki guides. The second part of this trip aimed at visiting caves in Dolina Kościeliska (Kościeliska valley). The same year in August another trip to the Tatra Mountains took place. That time a smaller group of "Sokol" members visited the Tatra Mountains trails and paths without a guide¹⁹. A trip to Łomnica peak supervised by M. Kirkor and K. Brzozowski was made in 1901 and further trips were taken in 1903 and 1905. As emphasized in the publication by M. Orlewicz-Musiał, Cracow Society, appreciating the value of this form of tourism, created "Rules and Regulations for Mountain Walking Tours" in 1906. Apart from the Tatra Mountains, most often visited by members of the GS "Sokol", routes of trips led through other mountain ranges. For instance, in 1908 the Cracow unit organised two trips to Babia Góra Mountain and one to the Pieniny Mountains²⁰.

Trying to stimulate greater interests of members of GS "Sokol" in mountain trips it was stressed that trails on the Polish Lands were admired and appreciated by foreigners. "Although we have such treasures just right the corner in our country, still such a small number of fellow countrymen visit them and are willing to get acquainted with them. I can say boldly that people from foreign countries are more interested in those miracles of our nature and are willing to spare both effort and money to visit them"²¹. Then, even certain examples were provided to justify how much those interests developed. "In a nearby Górką Węgierska – German plates and German signs – are leading to 'Góra Barania', the mother of our Vistula River. Such signs can be also seen on Magórka Wiślana. One can read there only „Weichsel Magórka". The same signs on Skrzyczne Mountain. Over there, beneath Biała – German mountain shelters, German restaurants, they will understand you speak Polish there but they will not answer"²². The need to prepare tourist Polish trails and paths was to be an encouragement to involve oneself in the issues of organizing mountain trips.

Trips to "Sokol" slets also were a specific form of the tourist trips. The first trip like that was organised in 1891 as a journey to a slet of all "Sokol" units organized by Czechs in Prague. That form of meetings of the Polish "Sokol" movement representatives was organised on the Polish Lands since 1892. The slets were organised in order to promulgate "Sokol" idea by means of solemn marches, mass performances of gymnastic exercises, cultural events (theatre performances, choir concerts) and social meetings (festivals, carnivals, and evenings of dance). The members of the Galician units participated in all slets of all Sokół units organised by the Polish Gymnastic Societies in Austria. Until the time of the World War I, 5 slets of the Polish "Sokol" took place (Lviv 1892, Lviv 1894, Cracow 1896, Lviv 1903 and Cracow 1910). Slets on regional level and slets devoted to anniversaries of particular units were more often organised and were of smaller scale, though they took similar elements of the programme into consideration. Certainly, trips to slets of all "Sokol" members organised abroad (e.g. in Prague in 1901, in Zagreb in 1906) were an attraction for the members of the PGS "Sokol". While making analysis of source documents one can notice that participation in slets was a significant event not only of social but also of cultural importance for the members of "Sokol". Attendance at the slet made the members feel unified and gave them the feeling of real contribution to promoting "Sokol" culture which was equated by them with the Polish culture. To emphasize the national spirit, the slets were organised under the slogan of celebration anniversaries of historic events of significant for Poles. For instance, in 1984 a slet in Lviv was organised on the occasion of the Polish National Exhibition celebrating 100th

¹⁹ *Sprawozdanie z tegorocznych sokolich wycieczek w Tatry*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, no 9, pp. 194-199.

²⁰ Orlewicz-Musiał M. *Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Galicji do wybuchu I wojny światowej (1867-1914)*. [in:] Zaborniak S., Obodyński M. (ed.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2008, p. 95.

²¹ Kirkor M. *O wycieczkach górskich*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, no 5, p. 97.

²² *O naszej turystyce*. „Przegląd Sokoli” 1909, no 12, p. 4

anniversary of the Kościusko Uprising, in 1903 a slet in Lviv on the occasion of the 40th anniversary of the January Uprising and in 1910 in Cracow a slet to commemorate the 500th anniversary of the Battle of Grunwald. The source materials available nowadays show that members of particular "Sokol" units, while organizing trips to slets for their members, included visits to memorial sites and the Polish cultural heritage places and monuments in the programmes (apart from participation in celebrations and exercises). Quite often even the organizers of the slets themselves included visits to historically attractive places, making them one of the obligatory points of the programme. For example, the Lviv High Castle as well as Dzieduszyccy and Ossolińscy museums or the Raclawice Panorama were among others visited in Lviv, whereas, Wawel, the Saint Mary's Basilica or the Kościusko Mound in Cracow.

The last form of trips which was observed in the Galician "Sokol" units from Lviv to Cracow organised also by the smallest units were trips organized by Scouts sections active since 1911 within the structure of the Society. Most frequently, they were of walking and hiking nature and their programme introduced the elements of land recognition based on strategic objectives, simulation of military actions and even weapon testing²³. They also took the form of off-site tours organised in order to participate in "Sokol" ad hoc slets. In July 1913 a tour of 42 Polish scouts to a slet in Birmingham in Great Britain took place²⁴. Walking tours for "Sokol" Fixed Teams were a variant of similar trips organised with participation of adults' members of the Gymnastic Society. This form dominated tourism activity of "Sokol" in the last years before the World War I.

All the presented hereinabove forms of trips organised by the Gymnastic Society "Sokol" were realized not only by the biggest units of Lviv and Cracow as presented and described. The intensity and scale of tourism activity of "Sokol" units acting in smaller Galician places was quite diversified. The problem was discussed in the "Sokol" papers several times. Publications from 1900 present, for example, the following fact: "Except for Cracow and several other units which have tried or try to introduce group walking tours – nothing is heard of any zeal for tourism or even of organising only close distance trips to the nearest places. It is a pity; after all, our country has charming places which should be explored and visited. There are the Tatra Mountains and the Beskidy Mountains, there are historic and picaresque places. There is only lack of enthusiasm, will and this anxiety of city people who do not want to leave the asphalt pavements and sultry streets. Many "Sokol" Societies exist in the vicinity of the mountains in the Sub-Carpathian region which unfortunately do not do much exercises (especially during summer), but they could organise splendid tourist trips and, in such a way, mark and let others know that they are present and active. They are somehow deliberately created to fulfil this aim. More good will and initiative is necessary!"²⁵.

Activities of Cracow "Sokol", apart from intense activity in the field of tourism appreciating its advantages and understanding the need for much better organization, called for tourist sections to be formed in particular units of the Society. In 1899 E. Kubalski wrote: "Would not it be possible to form in the bosom of "Sokol" such an association or even a tourist club which, as a task, would take up visiting our beautiful country and its many charming and unknown places. Would not it be possible to organize trips to the Podhale region, to the Sub-Carpathian region, to the Tatra and Beskidy Mountains during the months of summer season? Certainly, tourism is also exercises and pleasure, it is every Pole's obligation to love their homeland and want to explore it"²⁶. A year later that call was repeated

²³ „Przegląd Sokoli” 1910, no 17 – 20, p. 102.

²⁴ *Wycieczka skautów polskich do Anglii*. „Przegląd Sokoli” 1913, no 8, p. 63.

²⁵ „Przegląd Gimnastyczny” 1900, no 5, p. 108-109.

²⁶ Kubalski E. *Wycieczki gimnastyczne*. „Przegląd Gimnastyczny” 1899, no 6, p. 96.

by M. Kirkor in the words: "it is high time to shake off our indolence and sluggishness, it is time to organise a tourist club and encourage youth to get involved. (...) I would like to see Cracow Society to be in the forefront in this respect, I would like it, if it does not establish such a club itself, to activate other "Sokol" units located in piedmont areas"²⁷. The tourist section in Cracow "Sokol" was established not earlier than in 1908. M. Kirkor, E. Kubalski and W. Eliaz were the most active members. Following the example of Cracow, the tourist sections or clubs started to be formed also within the structures of smaller units. However, even those units which did not decide to establish separate tourist clubs, trips to attend slets at other "Sokol" units or walking tours to the nearest places constituted obligatory elements of the activity managed.

Making a reference to contemporary theories, one of the indispensable conditions, determining the possibility to qualify a particular form of tourism as a cultural tour is to make the trip focus on visiting cultural heritage, getting acquainted with material culture of a particular place or region or extending one's knowledge. All forms of the trips organised under the activity of the Gymnastic Society "Sokol" on the territory of Galicia before the time of the World War I fulfil these conditions. "Gaining affection for homeland by getting familiar with it" was the most frequently mentioned reason for organizing trips by "Sokol". It was emphasized several times that tourism in the activity of "Sokol" should fulfil also cultural aims apart from purely recreational ones. The following quote serves as an example: "In accordance with the resolution of the 1st Regional Department dated as of November 22nd, 1908 it is reminded that active support and tourism movement should be one of beautiful and significant tasks of the "Sokol" Societies not only for healthy and educational reasons. Nevertheless, another important aim was to awake the love for nature and to get familiar with the home country. Strictly touristic trips can serve as a means for that (for instance, to the Tatra Mountains, the Karpaty Mountains, memorial, historic or picaresque places) – or common trips involving exercises (walking tours) to a specific marked point"²⁸. Texts encouraging exploring the neighbouring places were published in the "Sokol" press. It was explained directly what people could learn during such trips: "A book of nature opens and you start reading. You learn! On the very first pages the value of life is shown, the difference between artificial life and real one, not counterfeited by ambition and whims. A healthy reader learns fast, learns about life of trees, flowers, birds or even those tiny flies that loiter about undulating grasses and flowers of hot colours"²⁹.

Particular forms of trips organised during the period before the World War I by the Galician units of "Sokol" may be respectively ascribed to contemporary forms of cultural tourism:

1. trips to "Sokol" slets (abroad, Polish nationwide and of regional level) connected with visiting memorial sites or local tourist attractions – high culture tourism,
2. trips to national ceremonies (ceremonies to unveil monuments, famous Poles funerals or solemn transfer of ashes mainly to Wawel) - high culture tourism,
3. trips to "Sokol" units quite often connected with visiting memorial sites or places or tourist attractions – popular cultural tourism,
4. walking tours, getting familiar with neighbouring places and leisure in the open air - popular cultural tourism,
5. cycling tours, getting acquainted with visited areas and leisure in the fresh air - popular cultural tourism,

²⁷ Kirkor M. *O wycieczkach górskich*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, no 5, p. 97.

²⁸ *Okólnik do wszystkich Towarzystw Sokolich Okręgu I*. „Przegląd Sokoli” 1909, no 1, p. 10.

²⁹ *O naszej turystyce*. „Przegląd Sokoli” 1909, no 12, p. 4.

6. mountain trips allowing for getting familiar with attractions of nature – educational tourism,

7. trips of scouts teams and “Sokol” Fixed Teams incorporating elements of military workout - popular cultural tourism.

* * *

Summing up, it is worth emphasizing that different forms of trip activity, shown in the article, undertaken by the Lviv and Cracow Gymnastic Society “Sokol” before the time of the World War I are the examples fitting in the contemporary forms of the cultural tourism. Despite the fact that during the discussed period of time the concept of “cultural tourism” did not exist yet, the activists connected with the Gymnastic Society “Sokol” repeatedly gave the trips such a form. They did it by the means of setting specific aims such as visiting and getting acquainted with multicultural places. Those initiatives were surely precious and desired.

**DZIAŁALNOŚĆ WYCIECZKOWA GALICYJSKICH TOWARZYSTW
GIMNASTYCZNYCH „SOKÓŁ” (LWOWSKIEGO I KRAKOWSKIEGO)
PRZED PIERWSZĄ WOJNĄ ŚWIATOWĄ JAKO PRZYKŁAD
TURYSTYKI KULTUROWEJ**

Agnieszka HUZARSKA

Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski

Key words:

- historia,
- rodzaje turystyki,
- turystyka kulturowa,
- PTG „Sokół”

Abstract:

Celem artykułu jest sprawdzenie, czy turystyka, stanowiąca jeden z ważnych elementów działalności Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” na przełomie XIX i XX wieku, może być traktowana jako turystyka kulturowa. Dokonując analizy materiałów źródłowych i opracowań dotyczących form turystyki oraz motywów, jakimi kierowano się przy organizacji wycieczek, podjęto próbę ukazania w jakim stopniu odpowiadały one współczesnym definicjom turystyki kulturowej. Skupiono się na dwóch najważniejszych galicyjskich gniazdach sokolich we Lwowie i w Krakowie.

Członkowie Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, które pojawiło się na ziemiach polskich w okresie zaborów (pierwsze gniazdo powstało w 1867 r.) za najwyższą wartość społeczną i swoje posłannictwo uznali wychowanie w duchu narodowym zdrowego moralnie i fizycznie młodego pokolenia Polaków. Wszechstronny rozwój społeczeństwa polskiego traktowano jako środek do osiągnięcia wyższych celów narodowych, nie zaś jako cel sam w sobie. W miarę upowszechnienia działalności PTG „Sokół” przyjęło się pojęcie „idei sokolej”, przez co rozumiano przygotowanie społeczeństwa do walki o zachowanie rodzimych tradycji i wartości narodowych, a docelowo odzyskanie wolności i suwerenności Polski¹. Jednym ze środków realizacji idei sokolej, obok propagowania ćwiczeń fizycznych, była działalność turystyczna.

Celem niniejszego opracowania jest sprawdzenie, czy turystyka, stanowiąca jeden z elementów działalności Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” na przełomie XIX i XX w. może być traktowana jako turystyka kulturowa. Dokonując analizy materiałów źródłowych i opracowań dotyczących form turystyki i motywów, jakimi kierowano się przy organizacji wycieczek, podjęto próbę ukazania w jakim stopniu odpowiadały one współczesnym definicjom turystyki kulturowej. Skupiono się na dwóch najważniejszych galicyjskich gniazdach sokolich we Lwowie i w Krakowie.

* * *

Turystyka kulturowa jest traktowana jako jeden z najstarszych (jeśli nie najstarszy w ogóle) rodzaj turystyki. Współczesne definicje tego rodzaju turystyki określają ją jako „podróże podejmowane z zasadniczo kulturalnej motywacji, takie jak wyprawy studyjne, związane z wystawianiem sztuki, wycieczki kulturalne, podróże dla wzięcia udziału w festiwalach i innych wydarzeniach kulturalnych, zwiedzanie miejsc i monumentów, wyprawy

¹ Małolepszy E., Pawluczuk Z. *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867 – 1997*. Wyd. WSP, Częstochowa, 2001, s. 13.

dla zapoznawania się z przyrodą, folklorem i sztuką oraz pielgrzymki”². Inna definicja mówi że „jest to przede wszystkim odwiedzanie miejsc o dużych wartościach turystycznych i historycznych składających się na dziedzictwo kulturowe człowieka. Jest to więc zwiedzanie zabytków architektury, wykopalisk archeologicznych, miejsc związanych ze sławnymi ludźmi, wystaw artystycznych, galerii sztuki itp.”³. Jeszcze inna definicja za turystykę kulturową uznaje „te wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w których spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału”⁴. Zakres pojęcia turystyki kulturowej obejmuje zarówno wyprawy grupowe (które są zazwyczaj zorganizowane i przebiegają zgodnie z ustalonym programem), jak i podróże indywidualne, których uczestnicy często dopiero na miejscu podejmują spontaniczne decyzje o zwiedzeniu określonych obiektów czy udziale w imprezie kulturalnej.

W wielu przypadkach wyjazdy turystyczne ukierunkowane są na zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego, zapoznanie z kulturą materialną konkretnego miejsca lub regionu czy na poszerzenie wiedzy, spełniają zatem warunki konieczne do zaliczenia ich do podróży kulturowych. Z kolei wiele z takich wycieczek o nie ustalonym z góry programie okazuje się wyprawami kulturowymi dopiero „post factum”, kiedy można stwierdzić, że wyprawa ostatecznie „zrealizowana” wśród swych faktycznych celów zawierała liczne, a nawet przeważające elementy kulturowe.

W turystyce kulturowej wyodrębniane są trzy główne rodzaje, a w ich ramach poszczególne formy wypraw:

1. turystyka kultury wysokiej (w tym turystyka dziedzictwa kulturowego, turystyka muzealna, turystyka literacka, turystyka eventowa kultury wysokiej),
2. turystyka edukacyjna (w tym podróże studyjne, tematyczne, językowe i seminaryjne),
3. powszechna turystyka kulturowa (w tym najpopularniejsza turystyka miejska, następnie turystyka wiejsko-kulturowa, etniczna, turystyka obiektów militarnych, turystyka obiektów przemysłowych i technicznych, turystyka żywej historii, turystyka eventowa kultury popularnej, turystyka kulturowo-przyrodnicza, turystyka egzotyczna, turystyka religijna i pielgrzymkowa, turystyka kulinarna, turystyka hobbystyczna, turystyka regionalna). Wiele wypraw turystyki kulturowej wykazuje także mieszany charakter, z elementami charakterystycznymi dla poszczególnych jej rodzajów⁵.

Turystyka w XIX w. jako nowe i jeszcze nie zdefiniowane zjawisko pojmowana była na różne sposoby. Początkowo nosiła miano działalności wycieczkowej i pod taką nazwą pojawiła się w działalności Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”⁶. Już w pierwszym statucie „Sokoła” we Lwowie z 1867 r. „ruch wycieczkowy” wymieniano jako jedną z podstaw do tworzenia idei sokolej⁷. Wycieczki zajmowały szczególne miejsce w

² Jest to definicja sformułowana przez World Tourism Organization (WTO) w 1985 r., a przytoczona w publikacji: Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa – wokół definicji*. „Turystyka kulturowa” Nr 1/2008, s. 7.

³ Marczak M. *Rodzaje turystyki*. [w:] Szwichenberg A. (red.) *Podstawy turystyki*. Wyd. Politechnika Koszalińska, Koszalin, 2000, s. 47.

⁴ Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Wyd. GWSHM Milenium, Gniezno, 2008, s. 31.

⁵ Mikos v. Rohrscheidt A. *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Wyd. GWSHM Milenium, Gniezno, 2008, s. 52.

⁶ Orlewicz-Musiał M. *Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Galicji do wybuchu I wojny światowej (1867-1914)*. [w:] ZAborniak S., Obodyński M. (red.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Wyd. UR, Rzeszów 2008, s. 85

⁷ Wolańczyk M. *Macierz Sokoła w 60-letnim rozwoju*. Lwów 1927, s. 35.

programach działalności galicyjskich gniazd. Zdarzało się nawet, że próbowano stawiać je w hierarchii ważności przed gimnastyką „jako bardziej odpowiadające idei sokolej”⁸. Jak podkreśla m. in. Z. Pawluczuk Towarzystwo „Sokół” było prekursorem umasowienia turystyki⁹.

Pierwsze na ziemiach polskich gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie organizowało wycieczki już w 1867 r. Początkowo miały one charakter tzw. „majówek” organizowanych jako wypadki do miejscowości położonych blisko Lwowa i połączonych z ćwiczeniami na świeżym powietrzu. „Pierwsza wycieczka pod firmą Sokoła odbyła się 30 maja przez Gródek, Czerlany do Lubienia przy udziale przeszło 500 osób, następna w czerwcu do Starego Sioła, w lipcu do Krakowa i Wieliczki i piesza wycieczka przez Czartowską skałę do Winnik, w sierpniu ponowna do Krakowa, skąd część uczestników udała się do Wiednia, część zaś pod przewodnictwem (Jana) Dobrzańskiego zwiedziła Tatry i we wrześniu do Żółkwi na uroczystość poświęcenia kościoła, mieszczącego tyle drogich nam pamiątek”¹⁰. Sierpniową wycieczkę M. Wolańczyk opisuje słowami: „(...) dalsza wycieczka do Krakowa łączy się z turystyką - oto sam Dobrzański prowadzi uczestników w Tatry, dając im nie tylko ten przepiękny i mądry sport ale i możliwość poznania naszych gór”¹¹. W 1868 r. zorganizowano kolejne wycieczki: w czerwcu do Przemyśla, w lipcu do Poznania i do Krakowa, w sierpniu zaś do Podhorzec. Inicjatorem i kierownikiem tych wycieczek był dyrektor lwowskiego towarzystwa Jan Dobrzański.

Z czasem wycieczki organizowane przez lwowski oddział „Sokoła” określane były jako „mniej częste i mniej liczne”, lecz na stałe weszły do programu działalności. Świadczą o tym informacje, jakie odnaleźć można m. in. w „Przewodniku Gimnastycznym »Sokół«” z 1883 r.: „W ostatnich latach urządzali czynni członkowie Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w mniej lub więcej licznych wycieczkach, z początku w okolice Lwowa (Janów, Żółkiew, Czerlany, Lubień), później zaś i w dalsze miejscowości. (...) Uczestnicy tej wycieczki, urządzili w r. b. w dniach 29 i 30 czerwca i 1 lipca w liczbie ośmiu, wycieczkę na większe rozmiary, której celem było poznanie okolic Borysławia, Urycza i bliższe zwiedzanie Korczyna, a co najważniejsza, góry Paraszki”¹². Członkowie lwowskiego „Sokoła” wzięli też udział w wycieczce czeskich sokołów do Krakowa i Wieliczki, która odbyła się w dniach 17 - 19 sierpnia 1884 r. „Widok 800 sokołów czeskich w strojach sokolich, z licznymi sztandarami, kroczących z rygiem wojskowym na Wawel i Kopiec Kościuszki, by złożyć cześć popiołom naszych bohaterów wywarł ogromne wrażenie”¹³.

Odrębną formą wycieczek organizowanych przez lwowskie gniazdo „Sokoła” były wyjazdy na uroczystości nazywane narodowymi: „Świątym także jest Sokolowi obowiązek zaznaczenia przy każdej sposobności, że jest towarzystwem na wskroś narodowym i z całym narodem bierze żywy udział w jego uroczystościach żałobnych i radośnych”¹⁴. W dniu 7 lipca 1868 r. „Sokół” zorganizował wycieczkę do Krakowa na uroczystość przeniesienia zwłok

⁸ Rut J. *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie na polu turystyki pieszej i rowerowej w latach 1886-1914*. [w:] Cynarski W., Obodyński K., Mirkiewicz M. (red.) *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce w 135 rocznicę powstania*. Wyd. PTNKF, Rzeszów 2002, s. 108

⁹ Pawluczuk Z. *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” – prekursor turystyki masowej i usportowionej*. [w:] Zaborniak S., Obodyński M. (red.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Wyd. UR, Rzeszów 2008, s. 159.

¹⁰ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. Nakładem TG „Sokół”, Lwów 1892, s. 22.

¹¹ Wolańczyk M. *Macierz Sokoła w 60-letnim rozwoju*. Lwów 1927, s. 35.

¹² „Przewodnik Gimnastyczny »Sokół«” 1983, nr 8, s. 261.

¹³ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. Nakładem TG „Sokół”, Lwów 1892, s. 45.

¹⁴ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. Nakładem TG „Sokół”, Lwów 1892, s. 54.

Kazimierza Wielkiego. Do wycieczki tej przyłączyły się setki osób nie należących do towarzystwa. W 1887 r. przedstawiciele lwowskiego „Sokoła” wyjechali na uroczystości sprowadzenia zwłok Józefa Ignacego Kraszewskiego do Krakowa, a w 1890 r. brali udział w uroczystościach złożenia na Wawelu prochów Adama Mickiewicza. Delegacja lwowska była częścią grupy 128 przedstawicieli niemal wszystkich gniazd sokolich z terenu Galicji i Wielkiego Księstwa Poznańskiego¹⁵.

W latach 70. i 80. XIX w. sokoli ruch wycieczkowy zdominowany był przez wypady za miasto, spotkania w zaprzyjaźnionych gniazdach, zwiedzanie miejsc pamięci narodowej i wyjazdy na uroczystości narodowe (ważne dla polskiej kultury). Pojawiały się także pierwsze zorganizowane wycieczki górskie, a po 1893 r. wycieczki rowerowe.

Od 1884 r., kiedy to zaczęto tworzyć oddziały PTG „Sokół” poza Lwowem, turystyka zaczynała zdobywać zwolenników w innych miastach. Zdecydowany prym w jej propagowaniu wiodło krakowskie gniazdo „Sokoła”, założone 23 lutego 1885 r.

W pierwszych latach działalności przedstawiciele „Sokoła” w Krakowie organizowali, podobnie jak we Lwowie, głównie wycieczki piesze i wycieczki na uroczystości narodowe. W 1895 r. w krakowskim „Sokole” powstał oddział kolarski, który obok nauki jazdy na rowerach, a później jazdy sportowej, organizował liczne wycieczki rowerowe. Odbywały się one średnio kilkanaście razy w roku do różnych miejscowości od tych położonych blisko Krakowa, aż po miejscowości zagraniczne¹⁶.

Przedstawiciele krakowskiego „Sokoła” czynili starania w nadaniu turystyce oryginalnego charakteru, prawdopodobnie starając się zachęcić do niej jak największe rzesze potencjalnych uczestników. Próbowano więc upowszechniać „wycieczki gimnastyczne”, w programie których musiały się znaleźć elementy ćwiczeń fizycznych. Ten rodzaj wycieczki scharakteryzowano na łamach „Przeglądu Gimnastycznego” słowami: „to nie przechadzka spacerowiczów, nie majówka z muzyką, z całym taborem restauracji i piwiarni etc. Nie! (...) Taka wycieczka byłaby więc niejako połączeniem przechadzki, marszu z ćwiczeniami na wolnym powietrzu, bez przyrządów, byłaby rozbudzeniem koleżeństwa i życia towarzyskiego, sposobnością do wymiany myśli na tle wspólnych wrażeń i przygód. W danym razie można by przy dalszych metach posłużyć się koleją, aby nie marnować czasu i sił na marsz po zaproszonym gościńcu, a dotrzeć do jak najpiękniejszej i najzdrowszej okolicy”¹⁷. Próbowano też, podając za przykład działalność Związku Gimnastycznych Towarzystw Niemieckich, nadać organizacji wycieczek wymiar sportowy. Elementem rywalizacji miała być liczba wycieczek zorganizowanych przez poszczególne gniazda TG „Sokół”¹⁸. Co prawda w prasie sokolej zdarzało się, że turystykę określano jako „sport wycieczkowy”, to ostatecznie pomysł ten zupełnie się nie przyjął.

Formą turystyki najsilniej propagowaną w krakowskim „Sokole” były wycieczki górskie, organizowane przez jednego z druhów, a zarazem wspaniałego taternika Michała Kirkora. W dniach od 29 czerwca do 1 lipca 1900 r. odbyła się z inicjatywy „Sokoła” krakowskiego pierwsza zbiorowa wycieczka w Tatrach. Wzięło w niej udział 34 osoby, które podzielone na cztery mniejsze grupy pokonały trasę z Zakopanego do Morskiego Oka pod okiem przewodników M. Kirkora i Z. Balickiego. Drugą częścią tej wycieczki było zwiedzanie jaskiń w Dolinie Kościeliskiej. W sierpniu tego samego roku odbyła się kolejna wycieczka w Tatrach. Tym razem mniejsza grupa 6 sokołów odwiedziła tatrzańskie szlaki bez

¹⁵ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestej piątej rocznicy założenia Towarzystwa Gimnastycznego we Lwowie*. Nakładem TG „Sokół”, Lwów 1892, s. 24, 54-55.

¹⁶ Michalski Cz. *120 lat działalności Krakowskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*. „Konspekt” 2005, nr 4.

¹⁷ Kubalski E. *Wycieczki gimnastyczne*. „Przegląd Gimnastyczny” 1899, nr 6, s. 93-98 (s. 95).

¹⁸ „Przegląd Gimnastyczny” 1900, nr 5, s. 108.

przewodnika¹⁹. W 1901 r. odbyła się wyprawa na Łomnicę, której przewodniczyli M. Kirkor i K. Brzozowski, a kolejne wycieczki odbyto w 1903 i 1905 r. Jak podkreśla w swojej publikacji M. Orlewicz-Musiał krakowskie towarzystwo doceniając wartość tej formy turystyki opracowało w 1906 r. „Regulamin dla pieszych wycieczek górskich”. Poza Tatrami, które najczęściej odwiedzali członkowie TG „Sokół”, trasy wycieczek przebiegały też przez inne pasma górskie. Przykładowo w 1908 r. okręg krakowski zorganizował dwie wycieczki na Babią Górę i jedną w Pieniny²⁰.

Starając się zmobilizować do większego zainteresowania członków TG „Sokół” wycieczkami górskimi podkreślano, że szlaki turystyczne na polskich ziemiach są doceniane przez obcokrajowców. „Pomimo, że tuż pod bokiem w swojej ojczyźnie posiadamy takie skarby, bardzo a bardzo mała ilość rodaków zwiedza je i stara się je poznać. Śmiało mogę rzec, że ludzie z obcych stron, więcej interesują się temi cudami naszej natury i nie szczędzą ani trudu, ani pieniędzy, do ich zwiedzania”²¹. Podawano nawet przykłady tego, w jakim stopniu to zainteresowanie się rozwinęło. „W niedalekiej Górze Węgierskiej – niemieckie tablice, niemieckie znaki – prowadzą na matkę naszej Wisły, „Górę Baranią”. Takież znaki na Magórze Wiślanej. Tam przeczytasz jedynie „Weichsel Magórka”. Takie znaki na Skrzyczne. Tam na szczytach pod Białą – niemieckie schroniska, niemieckie restauracje, tam cię po polsku zrozumieją, ale nie odpowiedzą”²². Potrzeba przygotowania polskich szlaków turystycznych miała być zachętą do angażowania się w sprawy organizacji wycieczek górskich.

Specyficzną formą wycieczek turystycznych były wyjazdy na złoty sokole. Po raz pierwszy zrealizowano ją w 1891 r. wyjazdem na wszechsokoli złot zorganizowany przez Czechów w Pradze. Na ziemiach polskich ta forma spotkań przedstawicieli polskiego ruchu sokolego organizowana była od 1892 r. Złoty odbywały się w celu propagowania idei sokolej przez uroczyste pochody, masowe pokazy ćwiczeń gimnastycznych, wydarzenia kulturalne (przedstawienia teatralne, występy chórów) i spotkania towarzyskie (festyny, wieczorki z tańcami). Członkowie galicyjskich gniazd brali udział we wszystkich ogólnozwiązkowych zlotach organizowanych przez Związek Polskich Towarzystw Gimnastycznych w Austrii. Do pierwszej wojny światowej odbyło się 5 zlotów sokolstwa polskiego (Lwów 1892, Lwów 1894, Kraków 1896, Lwów 1903 i Kraków 1910). Znacznie częściej organizowane były złoty okręgowe i jubileuszowe poszczególnych gniazd, które miały mniejszy zasięg, jednak uwzględniały podobne elementy programu. Atrakcją dla członków PTG „Sokół” były z pewnością wyjazdy na wszechsokole złoty organizowane za granicą (np. w Pradze 1901 r., w Zagrzebiu 1906 r.). Analizując materiały źródłowe można zauważyć, że udział w tych imprezach był dla członków „Sokoła” ważnym wydarzeniem nie tylko towarzyskim, ale też kulturalnym. Obecność na zlocie dawała uczestnikom poczucie jedności i wnoszenia realnego wkładu w propagowanie kultury sokolej utożsamianej przez nich z kulturą polską. Dla podkreślenia narodowego charakteru złoty organizowano pod hasłem obchodów rocznicowych ważnych dla Polaków wydarzeń historycznych. I tak np. w 1894 r. złot we Lwowie zorganizowano z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej w setną rocznicę insurekcji kościuszkowskiej, w 1903 r. złot we Lwowie z okazji 40 rocznicy Powstania Styczniowego, a w 1910 r. w Krakowie zorganizowano złot dla uczczenia 500 rocznicy Bitwy pod Grunwaldem. Z dostępnych obecnie materiałów źródłowych wynika, że członkowie poszczególnych gniazd sokolich, organizując dla swoich członków wyjazdy na złoty

¹⁹ *Sprawozdanie z tegorocznych sokolich wycieczek w Tatry*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, nr 9, s. 194-199.

²⁰ Orlewicz-Musiał M. *Turystyka górską w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Galicji do wybuchu I wojny światowej (1867-1914)*. [w:] Zaborniak S., Obodyński M. (red.) *Wkład Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w rozwój kultury fizycznej na ziemiach polskich*. Wyd. UR, Rzeszów 2008, s. 95.

²¹ Kirkor M. *O wycieczkach górskich*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, nr 5, s. 97.

²² *O naszej turystyce*. „Przegląd Sokoli” 1909, nr 12, s. 4

uwzględniali w programach (poza udziałem w pochodach i ćwiczeniach) zwiedzanie miejsc pamięci narodowej i zabytków polskiej kultury. Często zwiedzanie atrakcyjnych historycznie obiektów uwzględniali sami organizatorzy zlotów, czyniąc z nich jeden z obowiązkowych punktów programu. I tak np. we Lwowie odwiedzano m. in. Wysoki Zamek, muzea Dzieduszyckich i Ossolińskich, czy Panoramę Raclawicką, a w Krakowie, Wawel, Kościół Mariacki, czy Kopiec Kościuszki.

Ostatnią formą wycieczek, która pojawiła się w galicyjskich gniazdach „Sokoła” od Lwowa i Krakowa, po najmniejsze z gniazd były wycieczki działających od 1911 r. w strukturach towarzystwa drużyn skautowych. Najczęściej miały one charakter pieszych wycieczek, w programie których wprowadzano elementy rozpoznania terenu na cele strategiczne, imitowanie działań wojskowych, a nawet ćwiczenia z bronią²³. Przybierały one też wymiar wycieczek wyjazdowych organizowanych w celu wzięcia udziału w sokolich zlotach doraźnych. W lipcu 1913 r. odbyła się nawet wycieczka na zlot do Birmingham w Wielkiej Brytanii 42 polskich skautów²⁴. Odmianą podobnych wycieczek organizowanych z udziałem dorosłych członków Towarzystw Gimnastycznych były piesze wycieczki dla Stałych Drużyn Sokolich. Ta forma zdominowała działalność turystyczną „Sokoła” w ostatnich latach przed wybuchem pierwszej wojny światowej.

Wszystkie przedstawione powyżej formy wycieczek organizowanych przez Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” były realizowane nie tylko w największych gniazdach, jak opisywane we Lwowie i Krakowie. Intensywność i zasięg działalności turystycznej gniazd sokolich działających w mniejszych miejscowościach galicyjskich był bardzo zróżnicowany. Problem ten wielokrotnie przedstawiano w sokolej prasie. W 1900 r. pisano np., że: „Prócz Krakowa i kilku gniazd, gdzie usiłowano lub, usiłuje się jeszcze wprowadzić zbiorowe piesze wycieczki - nie słyhać nic o jakimś zapale do turystyki, a chociażby tylko o organizowaniu wycieczek niedalekich do najbliższych miejscowości. A szkoda; kraj nasz przecież ma urocze zakątki, które poznać należy. Są Tatry i Beskidy, są miejscowości historyczne i malownicze. Tylko brak zapału, ochoty i ta obawa mieszczuchów przed opuszczeniem asfaltowych chodników i dusznych ulic. Istnieje wiele Towarzystw sokolich w okolicach górskich na Podkarpaciu, które uprawiają niestety niewiele ćwiczeń (zwłaszcza w porze letniej) mogłyby organizować u siebie wybornie wycieczki turystyczne i w ten sposób dać znać, że są i działają. Są one jakby umyślnie stworzone do tego celu. Tylko ochoty więcej, dobrej woli i inicjatywy!”²⁵.

Działacze krakowskiego „Sokoła” poza aktywną działalnością na polu turystyki doceniając jej zalety i rozumiejąc potrzebę coraz lepszej organizacji apelowali o tworzenie oddziałów turystycznych w poszczególnych gniazdach Towarzystwa. W 1899 r. E. Kubalski pisał: „A czy u nas nie dałoby się zawiązać w łonie Sokoła, takie towarzystwo, lub choćby kółko turystyczne, któreby sobie wzięło za zadanie zwiedzić nasz piękny kraj i wiele jego uroczych a nieznanych zakątków. Czyż wśród miesięcy letnich nie możnaby organizować wycieczek na Podhale, na Podkarpacie, w Tatry i Beskidy. Wszak turystyka to także ćwiczenie i przyjemność, to obowiązek Polaka, jeśli kocha naprawdę swą rodzinną ziemię i chce ją poznać”²⁶. Rok później apel ten ponowił M. Kirkor: „czas byłby otrząsnąć się z naszej opieszałości i jakiegoś ospania, czas zabrać się do zorganizowania kółka turystów i zachęcania do tego młodzieży. (...) Chciałbym widzieć Towarzystwo krakowskie, jako przodujące w tym względzie, chciałbym ażeby ono, jeżeli nie założy takiego kółka u siebie, pobudziło do tego inne gniazda sokole leżące w podgórskich miejscowościach”²⁷. Oddział

²³ „Przegląd Sokoli” 1910, nr 17 – 20, s. 102.

²⁴ *Wycieczka skautów polskich do Anglii*. „Przegląd Sokoli” 1913, nr 8, s. 63.

²⁵ „Przegląd Gimnastyczny” 1900, nr 5, s. 108-109.

²⁶ Kubalski E. *Wycieczki gimnastyczne*. „Przegląd Gimnastyczny” 1899, nr 6, s. 96.

²⁷ Kirkor M. *O wycieczkach górskich*. „Przegląd Gimnastyczny” 1900, nr 5, s. 97.

turystyczny w krakowskim „Sokole” powołano dopiero w 1908 r. Najaktywniej działali w nim M. Kirkor, E. Kubalski i W. Elias. Idąc za przykładem Krakowa oddziały lub kółka turystyczne pojawiały się także w strukturach mniejszych gniazd. Jednak nawet w gniazdach, które nie zdecydowały się na utworzenie odrębnych kółek turystycznych, wycieczki na zloty, do innych gniazd sokolich, czy piesze wycieczki w najbliższe okolice stanowiły obowiązkowy element prowadzonej działalności.

Nawiązując do współczesnych teorii jednym z niezbędnych warunków, decydujących o możliwości zaliczenia konkretnych form turystyki do podróży kulturowych jest ukierunkowanie ich na zwiedzanie obiektów dziedzictwa kulturowego, zapoznanie z kulturą materialną konkretnego miejsca lub regionu czy na poszerzenie wiedzy. Wszystkie formy wycieczek organizowanych w ramach działalności Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” na terenie Galicji do pierwszej wojny światowej warunki te spełniają. Najczęściej wymienianym motywem organizacji wycieczek sokolich był „rozwój umiłowania ziemi ojczystej przez jej poznanie”. Wielokrotnie podkreślano, że turystyka w działalności „Sokoła” powinna realizować oprócz celów czysto rekreacyjnych, także cele kulturowe. Przykładem tego jest następujący cytat: „W myśl uchwały Wydziału Okręgu I z d. 22 listop. 1908 r. przypomina się, że jednym z pięknych i doniosłych zadań Towarzystw sokolich powinno być żywe popieranie i uprawianie ruchu turystycznego, a to nie tylko ze względów zdrowotnych i wychowawczych, ale nie mniej celem rozbudzenia zamiłowania przyrody i poznania kraju ojczystego. Środkiem do tego mogą być wycieczki ściśle turystyczne (np. do Tatr, Karpat, miejsc pamiątkowych, historycznych lub malowniczych) – lub też zwykłe wycieczki ćwiczebne (piesze) do pewnego oznaczonego punktu”²⁸. Na łamach prasy sokolej publikowano też teksty, które miały zachęcać do odkrywania najbliższej okolicy. Wyjaśniano wprost czego można się nauczyć podczas takich wycieczek: „Otwiera się księga przyrody i zaczynasz w niej czytać. Uczysz się! Na pierwszych zaraz stronicach wypisana wartość życia, różnica między życiem sztucznym a prawdziwym, niefałszowanym ambycją i zachceniami. Czytelnik zdrowy prędko się uczy; poznaje życie drzew, kwiatów, ptaków, nawet tych muszek drobnych, co się tam kręcą wśród falujących traw i kwiatów o barwach gorących”²⁹.

Poszczególne formy wycieczek organizowanych w okresie do pierwszej wojny światowej przez galicyjskie gniazda „Sokoła” można przypisać do odpowiednich współczesnych form turystyki kulturowej:

1. wyjazdy na zloty sokole (zagraniczne, ogólnopolskie i okręgowe), połączone z odwiedzaniem miejsc pamięci narodowej lub miejscowych atrakcji turystycznych – turystyka kultury wysokiej,
2. wyjazdy na uroczystości narodowe (uroczystości odsłonięcia pomników, pogrzeby słynnych Polaków lub uroczyste przenoszenie prochów głównie na Wawel) - turystyka kultury wysokiej,
3. wycieczki do innych gniazd sokolich, często połączone z odwiedzaniem miejsc pamięci narodowej lub miejscowych atrakcji turystycznych - powszechna turystyka kulturowa,
4. wycieczki piesze, poznawanie najbliższej okolicy i rekreacja na świeżym powietrzu - powszechna turystyka kulturowa,
5. wycieczki rowerowe, poznawanie odwiedzanych terenów i rekreacja na świeżym powietrzu - powszechna turystyka kulturowa,
6. wycieczki górskie, pozwalające na poznanie atrakcji przyrodniczych - turystyka edukacyjna,

²⁸ *Okólnik do wszystkich Towarzystw Sokolich Okręgu I*. „Przegląd Sokoli” 1909, nr 1, s. 10.

²⁹ *O naszej turystyce*. „Przegląd Sokoli” 1909, nr 12, s. 4.

7. wycieczki drużyn skautowych i Stałych Drużyn Sokolich, zawierające elementy zaprawy militarnej - powszechna turystyka kulturowa.

* * *

Podsumowując warto podkreślić, że omówione w artykule różne formy działalności wycieczkowej we Lwowie i Krakowie przez członków Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” przed pierwszą wojną światową są przykładami wpisującymi się we współczesne formy turystyki kulturowej. Pomimo, że w omawianym okresie nie funkcjonowało jeszcze pojęcie „turystyki kulturowej”, działacze związani z TG „Sokół” wielokrotnie nadawali organizowanym wycieczkom taki charakter poprzez wyznaczenie określonych celów, jakimi było odwiedzanie i poznawanie miejsc związanych z kulturą rozumianą wieloaspektowo. Były to z pewnością inicjatywy cenne i pożądane.